

İSLAM'IN VARLIK TASAVVURU

Ali DURUSOY*

Makale Geliş:12.03.2018
Makale Kabul:21.04.2018

ÖZET

Bu yazıda İslâm'da varlık düşüncesi bağlamında Tanrı, âlem, melekler, insan ve topluma dair bilgiler verildi. Konular İslâm'ın temel kaynağı Kur'ân-ı Kerim'e dayanılarak açıklandı, konunun doğası gereği Kur'ân-ı Kerim'in dışındaki kaynaklar referans gösterilmedi. Girişte Kur'ân-ı Kerim'in mahiyetine ve konuyu işleyiş yöntemine dair kısa bir açıklama yapıldı. Dolayısıyla Kurânın ne olduğu kabulü ve varsayımına göre onun sunduğu varlık ve âlem tasavvuru ortaya konmaya çalışıldı.

Anahtar sözcükler: Kur'ân-ı Kerim, varlık, Allah, âlem, insan.

ABSTRACT

In this paper, some explanations about the concepts of God, universe, angels, human and society have been summarized within the context of Islamic ontology. The concepts have been explained in the frame of al-Qur'ân al-Karîm which is the primary source of Islam. In the introduction, the essence of al-Qur'ân al-Karîm and its method has been briefly explained. Thereby, with reference to acceptance and assumption of al-Qur'ân's essence, the conception of existence and universe that al-Qur'ân represents have been explained.

Key words: al-Qur'ân al-Karîm, existence, God, universe, human.

GİRİŞ

Hiç şüphesiz bütün dinlerin ve felsefelerin bir varlık ve âlem tasavvuru olduğu gibi, bir din olarak İslam'ın da kendi nevi şahsına münhasır bir âlem ve varlık tasavvuru veya öğretisi, başka bir deyişle bir dünya görüşü vardır. İslam'ın kendine özgü söz konusu bu varlık ve âlem tasavvuru, onu diğer dinlerden ve felsefelerden ayıran en temel özelliği, en mümeyyiz vasfıdır. Bir din olarak İslam, kendisinin en doğru varlık tasavvurunu sunduğunu söylemekte ve bu tasavvuru kabul edip kulak verenlere her iki dünyada, yani bu dünya ve sonrasında mutlu olmayı vaad etmektedir.

Diğer taraftan her insan doğal olarak bir varlık ve âlem tasavvuruna ihtiyaç duyar. Bu itibarla insan doğal olarak dinî bir varlıktır. Başka bir deyişle her akli başında insanın, hatta çocukların bile şu veya bu düzeyde bir varlık tasavvuru vardır. Bu tasavvurunu dile ge-

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

tirsin veya getirmesin bir biçimde varlık tasavvuruna sahip olmayan bir insan düşünülemez. Varlık ve âlem tasavvuru insan için niçin bir zorunluluktur, onsuz olunamayan bir düşüncedir? Zira her şeyden önce varlık tasavvuru insan için bir güvenlik sorunudur. Öyle ise her şeyden önce insanın bu güvenlik sorunu çözülmeli, varlıkla ilgili güvenlik duygusu tatmin edilmelidir. Bu duygunun karşıtı, korku, kaygı ve endişedir. Çünkü varlık ve oluşa dair belli bir tasavvura sahip olmayan insan kendisini güven içinde görmediği için huzursuzdur. Söz konusu bu huzursuzluğun kaynağı varlığa dair tasavvurun belirsizliği, oluşa dair birtakım soruların açık cevaplarının bulunamamasıdır. Daha açık bir ifadeyle kişinin kendi hayatına bir anlam verememesidir. Anlamsız bir hayat ise yaşamaya değer bulunmayacak onun için önü alınamaz birtakım sorunlara neden olacaktır. Bu açıdan bakıldığında varlık tasavvuru her bir insan için son derece hayati bir önem arz etmektedir. İnsan için söz konusu olan bu varlık sorunu ancak kendisinin nereden geldiğini, şimdi nerede bulunduğunu ve nereye gideceğini bilmekle çözülebilir. Zira nereden geldiğini bilen biri nereye ve nasıl gideceğini de bilir. Sorunun cevabı son derece açık; nereden gelmiş isek oraya yani geldiğimiz yere geri döneriz. Başka bir deyişle nereden düşmüş isek oradan ve orası için ayağa kalkarız, ayağa kalkmaya, doğrulmaya çalışırız. Daha açık söylemek gerekirse varlık tasavvuru bir yer yurt tasavvurudur. İnsan bilinçli bir varlık olduğu sürece soruları ile yüzleşmekten ve bunlara bir çözüm bulma çabasından kurtulamaz.

İnsanlığın inanç tarihine baktığımızda insan, bu soruları bir dine inanmak ve onu aklileştirmekle veya bir felsefi öğretille varlık ve oluşa dair sorularını çözmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle inançların ve düşüncelerin tarihi, insanlığın varlık ve aleme dair inançlarının ve düşüncelerinin tarihidir.

Kısaca söylemek gerekirse bir varlık ve âlem tasavvuru; varlık ve oluşun ilk nedenini veya nedenlerini, varlıkların düzenini, kendisinde bu nizamın gerçekleştiği varlıkların bu nizam içindeki konumlarının nasıl oluştuğunu, yani bütün-parça ilişkilerinin nasıl olduğunun bilgisini ihtiva etmek zorundadır. Yani varolanların tümünü içine alan ve varolmanın anlamına dair genel bir bilgi vermelidir. Bu konuyla ilgilenenler böyle bir tasavvurun, Tanrı, âlem ve insana dair bir bilgi içermesi gerektiğini söylerler. Bu durumda "İslam'ın varlık tasavvuru" dediğimizde bu ifadeden anlaşılması gereken şey; bir din olarak İslam'ın Tanrı, âlem ve insana dair bir açıklaması olmalıdır. Söz konusu konulara dair İslam'ın öğretisinin ne olduğunu açıklamak için

kendisine başvuracağımız kaynak hiç şüphesiz *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. Hiç şüphesiz İslâm'ın doğuşundan bu yana geçen on dört asırlık süre boyunca İslâm dünyasında yaşamış olan kelimci, sûfi, filozof ve benzeri adlarla anılan düşünürlerin de ilgili konulara dair açıklamaları söz konusudur. Onların bu konuya dair düşüncelerinin "İslâm düşünürlerinin varlık tasavvuru" başlığı altında ele alınmasının daha uygun olacağını düşündüğümüz için "İslâm'ın varlık tasavvuru" başlığı altında söylenecek şeylerin *Kur'ân-ı Kerîm* ile sınırlı kalması, İslâm'ın yegâne kaynağı olan *Kur'ân*'a dayanması daha uygun olacaktır. Bu itibarla kendimizi *Kur'ân*'la sınırlandırarak İslâm'ın varlık tasavvurunun özünü oluşturacak olan Tanrı, âlem ve insana dair söyleyeceklerimiz, idrak gücümüz nisbetinde *Kur'ân*'dan anlayabildiklerimizden ibâret olacaktır.

Konuya geçmeden önce İslâm'ın en temel kaynağı olan *Kur'ân*'a dair bizim onu okurken göz önüne aldığımız yöntemle dair birkaç söz söylemeliyiz:

1. *Kur'ân-ı Kerîm*'in dili Arapçadır (*Yusuf*, 12/2). Dolayısıyla *Kur'ân*'ı anlamak için gerekli ama yeterli olmayan ilk şart; onun geldiği ya da yazıldığı dönemin Arapçasını bilmek lazımdır.
2. *Kur'ân-ı Kerîm* kendisinin Allah'ın bilgisi olduğunu (*Bakara*, 2/75), sunduğu bilgilerin doğruluğu konusunda bir kuşku ve şüphe ihtimalinin sıfır olduğunu (*Bakara*, 2/2), hiçbir kimse tarafından değil bütünü, bir bölümün (sûre) bile yazılamayacağını (*Bakara*, 2/23-24) söyler.
3. *Kur'ân-ı Kerîm* kendisinin ilâhî kaynaklı olması hasebiyle asla bir çelişki (ihtilaf) içermediğini (*Nisâ*, 4/83) kendisinde asla bir tutarsızlığın bulunmadığını dile getirir (*Zümer*, 39/28). Buna göre *Kur'ân*'dan anladıklarımızdan çelişkili gibi görünen konuların *Kur'ân*'dan değil, bizim anlama yeteneğimizden kaynaklandığını bilmemiz gerekir. Kısacası *Kur'ân*'ı okuyup anlamaya çalışırken daima bu durumu göz önüne almamız ve iyi niyetli olmamız gerekir.
4. *Kur'ân-ı Kerîm* bize bilgi verirken kelimelerini ikili bir yapıda (seb'an mine'l-mesâni) kullanır (*Hicr*, 15/87; *Zümer*, 39/22). *Kur'ân*'da geçen her kelime karşıtı ile anlaşılır. Bu durum onun kendine özgü bir diyalektiğinin olduğunu gösterir. Buna göre her kelimenin tanımını yapmaya ve anlamını açıklamaya çalışırken onun karşıtını göz önüne almamız gerekir; mesela hakk-bâtıl, hidâyet-dalâlet, hayr-şerr kelimelerinde olduğu gibi. Bu çift keli-

meler, aynı özne üzerinde bir arada bulunmazlar, ama biri diğeri olmadan bilinmez. “Gerçi zıdd, zıddınla kâim olmaz / velâkin zıdd, zıddınsız bilinmez” beyti söylemek istediğimizi veciz bir şekilde anlatmaktadır.

5. İstatistik veya niceliksel yöntem *Kur’ân*’ın anlaşılmasında *Kur’ân*’a göre itibar edilen bir yöntem değildir (*Kehf*, 18/22). Buna göre *Kur’ân-ı Kerîm*’de bir kelimenin az veya çok geçmesi onun anlamını veya önemini arttırıp eksiltmez.
6. *Kur’ân-ı Kerîm*’in doğa ve evrene dair verdiği bilgiler, doğal durumdaki yani alet kullanmama düzeyindeki insanlık durumuna hitap ettiği için sağduyu düzeyindeki yani çıplak gözlemin doğruladığı bilgilerdir (*Bakara*, 2/187; *Kehf*, 18/86). Bu bilgiler insana sanki bilimsel bilgiler ile çelişiyormuş gibi gelebilir. Ama işin aslı hiç de öyle değildir.
7. Son olarak bizzat “*Kur’ân*” kelimesinin kendisi onun anlaşılmasındaki en önemli yöntemi tazammun eder. “*Kur’ân*” kelimesinin okumak ve toplamak-özetlemek (*Kuyâme*, 75/17) anlamı onu anlamadaki en önemli ipucunu verir. Buna göre “Ka-Ra-E” fiili okumak ve toplamak, özetlemek, bir araya getirmek anlamına gelir. “*Kur’ân*”, “fu’lân” vezninde bir kelimedir. Bu kalıp veya vezin çokluğu ve abartıyı ifade eder. Bu kalıp gerek okuma, gerekse toplama/cemetme anlamı için son derece uygundur. Okumak, bir metni anlamak için yapılan zihni bir işlemdir. Bu yüzden *Kur’ân*’ı anlamak için, çok çok, sık sık, sürekli ve belki de ömür boyu okumak gerekir. Zira o, bir kerede okunup anlaşılıp bir kenara konulacak bir metin değildir.

Kur’ân’dan okuyup anlayacağımız şey nedir? Yani “*Kur’ân*” kelimesinin ikinci anlamı; cemetmek, bir araya getirmek, toplamak, özetlemek, bu sorunun cevabını ima eder. Soruyu şöyle soralım: “*Kur’ân* neyi toplamış, özetlemiş, bir araya getirmiştir?” Başka bir ifadeyle “*Kur’ân* neyi veya neleri tazammun etmektedir?” Kısaca bunu şöyle cevaplayabiliriz:

Kur’ân-ı Kerîm insanlığın tarih sahnesine çıktığı andan itibaren, ister vahiy ister akıl veya başka bir yol ile olsun, Tanrı, âlem, insan, toplum, ahlak, hukuk ve benzeri alanlara dair ulaştığı, tecrübe ettiği en doğru, her yerde ve zamanda genel geçer olan bilgileri ihtiva eden, onları en özlü bir biçimde dile getiren bir kitaptır. Bu itibarla *Kur’ân*, söz konusu konulara dair bilgilerin kendisinde kemâle erdiği bir kitaptır (*Mâide*, 5/3). Dolayısıyla *Kur’ân*’ın tazammunlarını açığa

çıkarmak, keşfetmek için onun nâzil olduğu dönemden önceki tarih içinde geçen bütün dinleri, inançları ve felsefeleri bilmek gerekir. Zira *Kur'ân*, kendinden önceki inançların doğrularını tasdik, yanlışlarını tekzib etmektedir (*Bakara*, 2/97; *Bakara*, 2/3; *Yûnus*, 10/37). Bu itibarla *Kur'ân*, kendisinden önceki inanç ve düşüncelerin zararlılarını yararlılarından, yanlışlarını doğrularından ayırt eden, eleyen bir süzgeç, elek; gelecekte ortaya çıkması muhtemel olan zararlı ve yanlış inanç ve düşünceler için ise bir misdak, bir ölçü, bir mi'yâr ve bir kıstastır (*İsrâ*, 17/35). Şu halde *Kur'ân*'ı anlamak için yalnız Arapça bilmek yetmez, Arapça bilmek gerekli ama yeterli değil, bunun yanısıra onun göndermelerde bulunduğu inanç ve düşünce tarihini de enine-boyuna bilmek gerekir.

Kur'ân'ı anlamaya ilişkin yönteme dair bu genel açıklamalardan sonra, *Kur'ân*'ın Allah, âlem ve insana dair öğretisini çok genel anlamda vermeye çalışalım. Çünkü bütün yönleriyle *Kur'ân*'a göre bu konuları yazmak; hem yazarının hem de bu yazının vüsat ve sınırlarını çok çok aşar. Dolayısıyla biz burada bu konuları daha genişliğine ele almak isteyenler için kendimizce önemli gördüğümüz bazı hususlara dikkat çekmekle yetineceğiz.

I. ALLAH TEÂLÂ

“Allah” kelimesi, “el-ilâh”ın sıklıkla telaffuzu sonucu oluşmuş ve İslam'ın yahut *Kur'ân*'ın varlıkların ilk nedenine ilk ilkesine verdiği özel isim olmuştur. “Allah”, “el-ilâh”dan oluştuğu için *Kur'ân*'da daima marife olarak geçer, bu itibarla başka bir kelimeyle isim tamlaması (muzaf-muzafun ileyh) ve sıfat-mevsûf ilişkisine girmez. İsim tamlamasına giren “Rabb” ve nekre olan ve tanrı olan “ilah” kelimesidir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de “Allah” kelimesinin marife olarak geçmesi, Arap dilbilimindeki ismin marife ve nekreye ayrılmasından daha derin ve daha öte bir anlam ifade eder.

Kur'ân'a göre şu veya bu düzeyde Allah herkesçe bilinmekte ve varlığına inanılmaktadır. Bu itibarla *Kur'ân*'ın hiçbir yerinde Allah'ın varlığı ve yokluğu bir tartışma ve kanıt konusu değildir. Tam tersine *Kur'ân-ı Kerîm* daima Allah'ın birliğini ve aşkınlığını, mütealliğini dile getirir (*A'râf*, 7/190; *En'âm*, 6/100). Bu itibarla tek ve aşkın bir Tanrı öğretisi tebliğ eden din anlamında İslâm'a “tevhîd dini” denir. *Kur'ân-ı Kerîm* Allah'ın birliğini ve tekliğini, insanların âlemde müşâhede ettiği nizama, düzene, ölçüye ve yasallığa (*Ra'd*, 13/8) dikkat çekerek ispatlamaya çalışır. Ona göre Tanrı birden fazla olsaydı âlemdeki nizam bozulurdu (*Enbiyâ*, 21/23; *İsrâ*, 17/42). Bu düzen mükemmel

işlediğine göre Tanrı tektir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Allah'ın varlığına dair bir ateizmden ziyade onun tarafından vazedilen değerlerin görmezden gelinmesi, dikkate alınmaması anlamında bir değerler ateizminden söz edilebilir. Buna Tanrı yokmuş gibi davranmak, O'nun buyruklarına kulak asmamak, O'nu hayatına karıştırmamak anlamında bir ateizm denilebilir (*Ankebût*, 29/63; *Lokmân*, 31/25). Zaten Yunancada "atheos", Tanrıdan uzaklaşan, ondan ayrılan onu terkeden anlamındadır.

Kur'ân'ın bildirdiğine göre Allah, var olan her şeyin, gökler, yerler ve içindekilerin varoluşunun ve bozuluşunun biricik nedenidir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de yatay nedensellik reddedilmemekle birlikte ona fazla vurgu yapılmaz (*Kehf*, 18/84-85). Başka deyişle ara nedenlere fazla değer ve önem verilmeksizin evrende olup biten her şey doğrudan doğruya Allah'a bağlanır. Dolayısıyla Allah Teâlâ hem doğa hem toplumu yaratan ve yönetendir. O, toplumu ve doğayı belli bir ölçü ve düzene göre yaratan ve yönetendir. Onun doğa ve toplum için vazettiği yasalar zorunludur, değişmez. *Kur'ân*'ın ifadesiye sünnetullah tagayyür ve tahavvül, tebdil kabul etmez (*Ahzâb*, 33/63; *Fâtır*, 35/43).

Allah Teâlâ bütün varlıkların ve onların amellerinin (*Sâffât*, 37/96) yani onların neden olduğu şeylerin de yaratıcısı olduğu için âlemde olup biten her şeyin sahibidir. Âlemde varolan her şey; canlı-cansız, görünür-görünmez, büyük-küçük her şey O'nun yönetimi ve gözetimi, denetimi altındadır. O, her şeyi bilgisi ve hikmetiyle yarattığı için hiçbir kimse onun yapıp ettiklerinden hesap soramaz (*Enbiyâ*, 21/23), yarattıklarında kusur bulamaz (*Mülk*, 67/3). Evrendeki her şeyin bir işlevi vardır. O hiçbir şeyi boş yere yaratmış değildir (*Âli İmrân*, 3/191). Allah Teâlâ, kendi mülkünde mülkü için koyduğu kurallara uymayanları kendi yöntemine ve usûlüne göre hesaba çeker. Hiç kimse onun mülkünün dışına çıkamaz ve hesap vermekten kurtulamaz. Allah Teâlâ zaman ve mekan ile kuşatılamayan, sınırlandırılmayan'dır. Tam tersine O, tüm zamanı ve mekânı, zaman ve mekânın içindekileri kuşatan, "Muhît" olandır. O'nun kendi ifadesiyle O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır (*Hadîd*, 57/3).

Kur'ân-ı Kerîm bize Allah'ın en güzel isimlere sahip olduğunu söyler (*İsrâ*, 17/110). *Kur'ân*'a göre Allah'ın bu isimlerinden sıfatlar olarak söz edilemez. Burada sıfatla isim arasındaki ayrıma dikkati çekmek isteriz. Zira ismin, iyi ve güzel bir isim olması için isim ile müsemma arasında tam bir mutabakat bulunmalıdır. İsmi delâlet ettiği müsemma'da yani manada bir artma ve eksilme veya bilkuvvelik ya da bilfiillik söz konusu olamaz. Meselâ "Allah âlimdir" dediğimizde O'nun

ilminde hiçbir zaman bir artma ve eksilme veya insan bilgisinde olduğu gibi kuvveden fiile çıkma gibi bir durum söz konusu olamaz. Tıpkı Ahmet, Mehmet, Ayşe ve Fatma'ya "insan" dediğimizde onlara verilen insan olmanın anlamında bir artma ve eksilmenin söz konusu olmaması gibi. Oysa bu kişilere bir sıfat olarak "âlimdir", "bilendir" dediğimizde onlara âlim dememizi gerektiren bilgide artma, eksilme ve değişme söz konusudur. Böyle bir durum Allah Teâlâ için eksiklik ifade edeceğinden *Kur'ân*'da O'nun sıfatlarından değil, güzel isimlerinden söz edilmektedir. İyi ve güzel isimlere sahip olmak yetkinlik ifade eder. Yaradılmışların sıfatları bazen bilkuvve bazen bilfiil olduğu için bu durum onların şu ya da bu düzeyde eksik varlıklar olduğu anlamına gelir. Onun dışındaki her şey fânîdir, gelip geçicidir, değişir, başka bir şeye dönüşür, bâkî kalmaz. Yalnızca O'nun biricik varlığı (vechi) bâkîdir, ezeldir, ebedidir (*Kasas*, 28/88; *Necm*, 53/26-27). Şairin dediği gibi "Gelir bir bir. Gider bir bir. Kalır Bir."

Allah her şeyi bilir. O'nun bilmesi ve istemesi yaratmasıdır. *Kur'ân*'da var olan ve mevcûd anlamındaki "şey" kelimesi istemek anlamındaki "şâe" fiili ile aynı kökten gelir. "Şey" in çoğulu olan "eşya" *Kur'ân*'da "her şey-küllî şey" olarak geçer. Demek oluyor ki şeyler Allah'ın istedikleridir. Buna göre Allah istediklerini ister ve O'nun istedikleri de olur. O'nun bilgisinin ve istediğinin dışında bir yaprak dahi kıvıldamaz (*Sâd*, 38/81-82).

Oysa biz bu dünyada, âlemde yani doğada ve toplumda olup bitenleri yatay yani doğal nedensellikler ile açıklamaya çalışırız. *Kur'ân*'a göre bu tür bir açıklamanın bir sakıncası yoktur. Çünkü bu dünyada yaşamak için bu tür bir açıklama kaçınılmazdır ve buna ihtiyacımız da vardır. Fakat bu yatay nedensellikleri, dikey nedenselliğe yani Allah'a bağlamamız ve O'nun nihai ve gerçek fâil ve gaye neden olduğunu bilmemiz ve unutmamamız gerekir. Zira yatay nedenler gerçek neden değil, sözde ve mecâzî nedenlerdir. Oysa gerçek neden, yatay nedenlerin de nedeni olan ve dikey nedenselliğin doruğunda bulunan İlk ve Tek neden olan Allah Teâlâ'dır. Eğer yatay nedenlere takılıp kalır da nedenin nedenindeki Nedenlik Nedeni fark edemez isek varlığı açıklayamayız, bilinmezlik ve anlamsızlık korkusu bizi sarıp kuşatır, dolaşısıyla kendimizi güvende emniyette hissedemeyiz. Demek ki Allah'a inanan yani onu bilip ona güvenen kişi, her türlü korkudan emin olur.

Sadece yatay nedenselliğe takılıp kalmayan, doğa şöyle yaptı, doğa böyle yaptı, bunun veya şunun nedeni mutlak olarak doğadır, demeyip her olup biteni İlk ve Son Neden Allah'a da bağlayan ve daima

açıklamalarında dikey nedeni de dikkate alan kişiye, *Kur'ân* ontolojik güvene sahip olan kişi anlamında, güven içinde olan, çevresine güven veren, güvenen ve güvenilen anlamında “mü'min” adını, mü'minlerin oluşturduğu topluluğa ise “müslümanlar” adını vermektedir.

Yatay ve dikey nedenselliğin doğru bilgisine sahip olan ve yaşamını buna göre düzenleyen toplum, *Kur'ân*'ın ifadesiyle denge içinde yaşamayı öğrenmiş ve örnek bir toplum anlamında “vasat bir ümmettir” (*Bakara*, 2/143; *Âli İmrân*, 3/104, 110).

İşte sözü edilen nedenselliğe dair bütün bu bilgiler ve mutlu bir yaşam için dengenin sağlanması, Allah'ın insanlara bilgi vermesi ve yardım etmesiyle yani hidâyeti ve inâyetiyle mümkündür. Allah bize bilgi vermez ise şaşırıp yanılırız (dalâlet) yolumuzu bulamayız, karanlıkta kalırız, yani ne yapacağımızı bilemeyiz. Demek ki Allah Teâlâ bizim hem varoluşumuzun hem de bilgimizin nedenidir. Nitekim bilgimizin yetmediği yerde “Allah bildirmez ise bilemeyiz, Allah en iyi bilendir” deriz. Bilgi ile ilgili dua eder ve iyi dilekte bulunurken “Allah akıl fikir versin, Allah zihin açıklığı versin” deriz.

Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın bilgisine “kelime” adını verir. Çoğulu, kelimeler anlamına gelen “kelimât”tır. Nitekim halk arasında Allah'ın insana verdiği bilgileri muhtevî olan *Kur'ân-ı Kerîm*'e “kelâm-ı kadîm”, onun yazılı olduğu kitaba “mushaf-ı şerîf” denilir. *Kur'ân*'ın Allah'ın bilgisi için kullanmış olduğu “kelime” ve “kelimeler”i sözcük ve söz anlamına gelen “lafız” ve “kavil” ile karıştırmamak gerekir. Allah'ın ilminin adı olan “kelime” ve “kelimeler” her çeşitten ses ve sözün ötesindeki ilâhî anlam, ilâhî manadır.

Allah'ın bilgisinin yani kelimelerinin insana nisbetle sayısal bir sınırı ve hududu yoktur. Yazmakla, saymakla tüketilemez (*Kehf*, 18/109; *Lokmân*, 31/127). İnsanın daima Allah'tan bilgiler (kelimât) istemesi (telakki) ve alması gerekir (*Bakara*, 2/37). Çünkü bu bilgiler bizim için varlığın ve değerın ölçüsünü ihtiva ederler. Dolayısıyla bu bilgilere göre yaşanan hayat doğru ve ölçülü ve mutlu bir hayattır.

Her ne kadar *Kur'ân*'da Allah Teâlâ hidâyet ve dalâlete yani bilme ve şaşırılmaya yanılmaya sebep olanın kendisi olduğunu söylese de Allah'ın insana bilgi vermede cimri olduğu söylenemez. Dolayısıyla hidâyette ve dalâlette olmamız yani bilgili olmak da, bilgisiz olup mutsuz olmak da bizim kendi elimizdedir. İsteyerek ve samimi olarak Allah'a yönelirsek Allah bize bir çıkış yolu gösterir, sorunumuzu çözecek bilgiyi verir.

II. MELEKLER VE RÛH

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın ilk var ve ilk neden oluşundan sonra gelen ve ikinci sırada yer alan varlıklar meleklerdir. Bunlar Allah'ın iradesine mutlak olarak boyun eğen, O'nun memur kullarıdır. Yalnızca İblis ve Şeytan Allah'ın emrine karşı gelmiş ve bu yüzden Allah nezdindeki itibarlarını yitirmişler, kovulmuşlar ve cezalandırılmışlardır. Allah da insanları onarın peşinden gitmemeleri konusunda uyarmıştır. Allah *Kur'ân*'da kendi doğru yolunu "sebîl" diye adlandırırken şeytanın yolunu onun adımları anlamında "hatve" ve "hutuvât" diye adlandırmış ve insanların onun adımlarına, izlerine tâbi olmamalarını istemiştir (*Bakara*, 2/168).

Melekler arasında Rûhu'l-emîn, Rûhu'l-kuds, er-Rûh ve Cebrail adıyla bilinen meleğin insan için özel bir önem ve işlevi vardır (*Bakara*, 2/89; *Kadir*, 97/4). Çünkü Allah ile insan arasında aracıdır. Zira o, hem varlığımızın ve benliğimizin (nefis) hem de bilgimizin nedenidir. Bu melek bilgimizin kaynağıdır. Zira o, vahiy meleğidir, Allah onun aracılığı ile insana bilgi verir. Benliğimizin nedenidir. Allah bedenimizi yaratınca (tesviye) rûh vasıtasıyla bize benlik verir. Biz nefis sahibi, bilinçli bir varlık oluruz.

Dolayısıyla *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçen "Rûh" bir melek adıdır, insanın "ben"i anlamındaki "nefs" yerine yaygın ve yanlış olarak kullanılan "rûh" anlamında değildir.

Daha önce de söylediğimiz gibi "Rûh"un tam karşısında yer alan ve daima insana yanlış bilgiler (vesvese) ilham ederek onu yanlışla ve yanılmaya sürükleyen, yanlış kararlar vermesini sağlayan, en önemli özelliği büyülenme (tekebbür-istikbar) yani haddini bilmeme olan İblis veya nam-ı diğer Şeytan yer alır. Şeytan ve İblis'e, bir de hevâsına uymak insanı yanlışla sürükler, onu hem bu dünyada hem de öteki dünyada mutsuz kılar (*Bakara*, 2/120, 145; *Furkân*, 25/43).

III. ÂLEM VE ÂLEMLER

Kur'ân'ın varlık ve âlem tasavvurunun en önemli unsurlarından biri de gökler (semâvât) ve yerler (arz) olarak ifade edilen âlemdir. Allah, ayın, güneşin, yıldızların, yerin ve bunların içindekilerin oluşturduğu tüm evrenin toplamına âlem adını verir, O, âlemlerin Rabbidir. Aslında "âlem", bilmek anlamındaki "alime" fiilinden gelir ve "âlemler" aslında "insanlar" anlamına gelir. Fakat bir şeyin adlandırmasındaki önemli yollardan biri de o müsemmanın en değerli parçasını ona isim olarak vermektir. Allah insana verdiği değerden dolayı, böylece ken-

disi dışındaki her şeyi âlem ve âlemler olarak adlandırmıştır. Çünkü varlıklar içinde O'na benzeyen, bu yönüyle onu hatırlatan bir alâmet ve işâret olmaya en uygun varlık insandır. Bütün yıkıcı özelliklerine rağmen Tanrı, onu yeryüzünde kendisine halife tayin etmiştir (*Bakara*, 2/30-31).

Allah'ın dışındaki bütün varlıklar, Allah'ın onların varoluşlarını istemesi bakımından Allah'a nisbetle "şeyler", insana nisbetle Allah'ı gösteren işaretler olması bakımından ise "Allah'ın ayetleri"dir. Şu halde evrende olup biten her şey, Allah'ı göstermesi, O'na delâlet etmesi bakımından Allah'ın apaçık âyetleridir. İşte burada farkında olunması veya duyarlı olunması gereken şey, "işâret" ile "müşârün ileyh" in arasını temyiz etmek, "işâret"i "müşârün ileyh" in yerine koymamaktır. Dolayısıyla zaman ve mekan içinde ortaya çıkan ve Allah'ın varlığını gösteren işaretlerin hiçbiri Allah'ın zâtı ile, varlığı ile özdeşleştirilemez. Böylesi bir yanlışa düşmeyi veya böyle bir tutum sergilemeyi *Kur'ân-ı Kerîm* "şirk" ve "küfür" olarak adlandırır.

Yine *Kur'ân-ı Kerîm*'de âlem veya evren Allah'a nisbetle "semâvât ve arz" yani "gökler ve yer" şeklinde ifade edilirken insana nisbetle "gök ve yer - semâ ve dünyâ" şeklinde tekil olarak ifade edilmektedir. Yine insana nisbetle dünya (arz) evrenin merkezindedir. Dünyanın bu konumu, hem insanın sağduyu bilgisine uygun düşmekte hem de evren içinde insanın algıları dahilinde yaşamın yegâne bulunduğu yerin dünya olması anlamında dünyânın âlemin merkezinde oluşuna uygun düşmektedir.

Kur'ân'ın bildirdiğine göre Allah Teâlâ âlemin tümünü belli bir ölçüye ve düzene göre yaratmıştır, yaratmaktadır. Söz konusu evrendeki bu ölçü ve düzen bizim âlem ve içindekilerin bilgisine sahip olmamızı ve onlardan yararlanmamızı mümkün kılmaktadır. Çünkü evren aşkın ve yüce bir varlık olan Allah'ın bilgisinin ve yaratmasının eseri olduğu için evrendeki düzen ve ölçü de son derece mükemmel olacak ve mükemmel bir şekilde işleyecektir. Bu itibarla âlemde herhangi bir rastlantıya yer olmadığı gibi -ki biz nedenini bilemediğimiz şeyleri ve olayları "rastlantı" diye adlandırırız- mekanik bir âlem ve varlık tasavvuruna da İslam'da yer yoktur. Zira mekanik bir evren tasavvurunu ileri sürmek veya evrende rastlantının hüküm sürdüğünü, şeylerin rastlantı sonucu meydana geldiğini söylemek; Allah'ın bilgisi ve irâdesi dışında bir şeylerin olup bittiğini söylemek anlamına gelecektir.

Kur'ân'a göre âlemde daima bir oluş ve bozuluş hüküm sürmektedir. Yani evren her an bir oluş içindedir. Çünkü Allah her an, her gün yaratmaktadır. Evrende bir şeyler bozulurken onun yerine başka yeni

şeyler oluşmaktadır. Bir şeyler bir yere giderken onların yerine yenileri gelmektedir. Bu oluşun bir kısmı kısa süreler içinde gerçekleştiği için bizim algı alanımıza girmekte ve bizce gözlemlenebilmektedir.

Oysa bu oluş ve bozuluşun çok çok kısa zaman aralığında ve çok çok uzun zaman aralığında yani binlerce ve belki de milyonlarca kuşağın bile idrak edemeyeceği zaman aralığında gerçekleşenleri ve gerçekleşecek olanları bizler idrak edemeyiz. *Kur'ân-ı Kerîm* bize çok çok uzun zaman aralığında ve büyük ölçekteki oluş ve bozuluşta gökler ve yerlerden ibaret olan âlemin bozularak başka başka göklere ve yerlere yerini terk edeceğini haber vermektedir. Söz konusu bu büyük ölçekteki oluş ve bozuluşa *Kur'ân-ı Kerîm*'de "kıyâmet" adı verilmektedir. Buna göre "kıyâmet" âlemin ve içindekilerin başka bir biçime dönüşme demektir. Bu durum da geriye insanın dayanıp güvenebileceği tek bâkî ve sâbit varlık olarak Allah kalmaktadır. Allah'ın dışındaki her şey gelip geçici ve fânidir (*Kasas*, 28/88).

Bu durum ise er veya geç, eninde sonunda insanın, Allah Teâlâ ile yüzleşeceği, O'nunla karşı karşıya geleceği anlamına gelmektedir. Zira geldiğimiz yere tekrar geri döneceğiz. Çünkü küçük kıyâmet olan doğmamız ve ölmemiz bir gerçek olduğu kadar, büyük kıyâmet olan âlemin bozularak yeniden başka bir âleme dönüşmesi ve yeniden diriliş de bir gerçektir.

Kur'ân'a göre göklerin ve yerin ışığı olan Allah, bu her ü merc içinde yolunuzu bulmak ve selâmete çıkmak için gerekli olan ışığı bizden esirgememiştir.

IV. İNSAN VE TOPLUM

İslâm'ın varlık tasavvurunun iki önemli unsuru olan Allah Teâlâ ve âlem hakkında bu kısa açıklamalardan sonra İslâm'ın varlık tasavvurunun üçüncü unsuru olan insan ve toplum tasavvuruna dair kısa bir açıklama ile yazımızı tamamlamaya çalışalım.

Görebildiğimiz kadarıyla İslâm'ın temel kaynağı *Kur'ân-ı Kerîm*'in amacı insana Allah Teâlâ'yı ve kendisini tanıtmaktır desek abartmış olmayız. *Kur'ân*'ın bildirdiğine göre Allah insanı en güzel sûrette, türde, en güzel kıvamda tek bir tür olarak yaratmıştır. Yani hangi dil ve renkten hangi cinsten olursa olsun bütün insanlar aynı öze sahiptir (*En'âm*, 6/98; *A'râf*, 7/189; *Tegâbun*, 64/3; *Kıyâme*, 75/4-6).

Kur'ân'da Allah Teâlâ "Âdem'in çocuklarını mükerrem kıldık" (*İsrâ*, 17/70) diyerek bizzat insanın varlığının değerli, onurlu ve saygın oldu-

ğunu belirtir. Allah Teâlâ böyle diyor ama öte yandan bu değerli ve saygın varlığın bu dünyada ne kadar süflü işler yaptığını, hayvanların bile kendi türüne yapmadığı şeyleri insanın kendi türüne yaptığını müşâhede ediyoruz. Tanrının bu kadar değer verdiği, göklerde ve yerlerde ne varsa hepsini onun emrine âmâde kıldığı (teshir) bu değerli ve saygın yaratık nasıl olup da böyle akıl almaz şeyleri yapabiliyor? Allah onu mükerrem olarak yaratmış bu açıdan Allah'ın onu yaratmasına itiraz edilemez. Onun bu varlıksal değeri ve yetkinliği, konumu ona, Allah tarafından takdir edilmiş ilk yetkinliktir, onurdur. Yine *Kur'ân*'da Allah Teâlâ, "Allah nezdinden sizin en değerliniz, mükerreminiz en müttaki olanınızdır" (*Hucurât*, 49/13) diyerek bize insanın kendi iradesiyle çalışmasıyla kazanacağı ikinci bir yetkiniği ve saygınlığı olduğunu haber veriyor. Bu onun ahlâkî yetkinliğidir, bu yetkinliği kazanmamış insanın neler yapabileceğini tahayyül dahi etmek istemeyiz.

Müttaki insan kendisini olumsuz davranışlardan, *Kur'ân*'ın olumsuz gördüğü eylemlerden koruyan, kendi kötülük yapma irâdesine hakim olandır. En iyi kıvamda yaratılıp sonra da yeryüzüne bırakılan bu insan, ancak iman ve salih amel ile yükselip saygınlığını kazanabilir (*Tîn*, 95/1-8). Salih amel nedir? Kişinin zamana, mekana, içinde bulunduğu toplumun cinsine, yaşına başına göre *Kur'ân*'ın çizdiği ahlâkî, hukûkî, iktisâdî ve siyâsî sınırlar ve ilkeler içinde kalarak uygun işler yapması, bu ilkeler ışığında hayatını tanzim etmesidir.

Kur'ân'a göre insan sorumluluk yaşına geldikten sonra kendi ahlâkî kişiliğini yine kendisi inşa etmekte yani kendi geleceğini, iyi veya kötü, mutlu veya mutsuz bir insan olup olmamasını yine kendisi tayin etmektedir. İyi veya kötü ne yaparsa yapsın insanoğlu yaptığının karşılığını mutlaka görecektir. Sorumluluk bireyseldir, hiçbir kimse, başka bir kimsenin sorumluluğunu yerine getiremez (*İsrâ*, 17/15). Akli başında hiçbir kimsenin kendi yanlış işlerinden dolayı başkasını suçlamaya ve mazeret üretmeye hakkı yoktur.

Kur'ân bize birçok kez Allah'ın insanı bir hiç iken nasıl yarattığını, başka şeyleri nasıl yarattığını anlatmadığı kadar ayrıntılı anlatır (*Secde*, 32/7-9). Allah Teâlâ'nın bu açıklamaları, öldükten sonra dirilmeyi tahayyül ve tasavvur edemeyip büyüklenen ve kendisini çok güçlü vehmeden insana karşı bir hatırlatma ve haddini bildirmedi. *Kur'ân*'ın çizdiği yolun dışına çıkanları öteki dünyada nasıl bir akâbetin beklediğini, nasıl bir ceza ile karşılaşacağını bir hatırlatma ve anımsatmadır. Tanrı insanı nasıl yok iken, bir hiç iken yaratmaya kâdir ise öldükten sonra tekrar diriltip hesap sormaya da kâdirdir.

Kur'ân'ın toplum tasavvurunun temelini, din kelimesinin de anlamına uygun düşen “borçluluk” oluşturmaktadır. İslam'a göre doğan her insan borçlu olarak doğar. İnsan hayatı borçlarını ifa, eda etme cehd ve gayretinden ibarettir. Her insan kendi borcunu ödemekle sorumludur. İlk ve en öncelikli borcumuz Allah Teâlâ'yadır. Çünkü O'na varlığımızı, varoluşumuzu borçluyuz. O'na olan borcumuzu, O'nu bolca anarak, O'nu yücelterek, O'na saygı duyarak, O'nun koyduğu kırımızı çizgilere riayet ederek, kısaca kendimizin O'nun kulu ve kölesi olduğumuzu göstererek ödeyebiliriz.

Sonra varlığımızın yatay anlamdaki nedenleri olan anne ve babamıza, komşularımıza yakın akrabalarımıza, kısaca içinde dünyaya gelip yaşamımızı sürdürdüğümüz toplumun tüm bireylerine karşı borçluyuz ve sorumluyuz.

Kur'ân'daki “borç” anlamındaki “deyn” ile aynı kökten gelen “medine”, içinde insanın borcunu ödemediği toplum veya ülke anlamında kullanılmaktadır. Kuran bize tüm insan bireylerinin şu veya bu düzeyde veya konumda birbirlerine karşı borçlu olduğunu, mükemmel insanın bu borcun bilincinde olup borcunu edâ eden insan olduğunu söylemektedir. İslâm'ın öngördüğü birey ve toplum tasavvuru, insanları almaya değil vermeye yönlendirmiş olan bir toplum tasavvurudur. İslam'ın insanları ödemekle yükümlü kıldığı bu borç, ancak dayanışma ve yardımlaşma ile ödenebilir. Bu itibarla *Kur'ân-ı Kerîm* başta devlet olmak üzere herhangi bir kurumdan söz etmese de *Kur'ân*'da Müslüman bir topluma gösterilen amaçlar, ancak kurumlar oluşturmakla gerçekleştirilebilecek amaçlardır. Bu amaçlar tek başına bir ya da birkaç bireyin veya bir ya da birkaç ailenin yerine getirebileceği amaçlar değildir.

Kurum oluşturmak, kurumlar kurmak ister istemez kurumların üzerine inşa edileceği temel ilkeleri ve yasaları da ilzam eder, gerektirir. Bu itibarla *Kur'ân*, kurumların dayanacağı kuralların insan aklı ile inşâ edemeceği, etmeye çalışsa bile ihtilafa düşmekten kurtulamayacağı konularda genel ve sınırlayıcı bazı ilkeleri ve kuralları topluma bildirir. Mesela her canlı gibi insan için de cinsellik ve evlenme arzusu en temel bir içgüdüdür. Çünkü canlı türünün bekası, ancak cinsellik duygusunun tatmin edilmesiyle işlevsel kılınmasıyla gerçekleşir. İşte tam da bu noktada *Kur'ân* bize kimler ile evlenilip evlenilemeyeceği ve eşlerin sayısı konusunda bir sınırlama getirir (*Nisâ*, 4/3, 23). Keza yaşam için gerekli olan malların üretilmesi, değiş-tokuş, alış-veriş gereklidir. İşte bu noktada *Kur'ân* bize nelerin mal olup olmadığı, üreti-

lenden üretemeyenlere ne kadar verilmesi gerektiği noktasında birtakım ölçüler verir. Çalışmaksızın başkalarının ürettiklerinden ürettiymiş gibi görünerek asalakça geçinmeyi de yasaklar. Keza kuralları ve kamu düzenine uymayanların cezalandırılması konusunda birtakım alt ve üst sınırlar çizer. Yargılamada daima adaletin gözetilmesi ve ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını ister. İş bölümünde ve görevlendirmede ehliyetin ve liyakatin gözetilmesini ister. Emanetin ehline verilmesini (*Nisâ*, 4/58), toplumun temelini oluşturan değer ve ölçüler ile oynanmamasını ister (*Tevbe*, 9/37).

Kur'ân İslam toplumunun tüm insanlığa örnek olan, adaletle yönetilen bir toplum olmasını (*Nisâ*, 4/135; *Mâide*, 5/8), kısaca “kitâb” kelimesiyle ifadesini bulan bir hukuk ve yasa toplumu olmasını, yasaların herkese eşit olarak uygulandığı (*Nahl*, 16/126) bir hukuk toplumu olmasını ister. Böyle bir toplum ma'rûfu buyuran ve münker olanı yasaklayan bir toplumdur (*Âli İmrân*, 3/110).

Kısaca İslam bize müntesiplerinin önce Allah'a, sonra birbirlerine güvendikleri, birbirlerine canını, malını, ırzını emanet edebildikleri, can ve mal korkusundan emin oldukları bir toplum tasavvuru önerir. Zira böyle bir toplum oluşturma gücü ve yeteneği insan türünde mevcuttur. Çünkü göklerin ve yerin yüklenmekten kaçındığı bu görevi insan türü yüklenmiştir. Bu iş zordur ama imkansız değildir (*Ahzâb*, 33/72).

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki İslâm'ın toplum tasavvurunda insanın en temel erdemi, “emîn olma” yani kendisine güvenilen olma özelliğini kazanmasıdır. Nitekim İslam toplumunun ilk kurucusunun en temel özelliği “emîn” olmasıdır. Bu yüzden onun adı, getirdiği dini kabul edenler ve etmeyenler nezdinde Muhammedü'l-emîn'dir.